Абламський Сергій Євгенович, *кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ*

Абламська Вікторія Вікторівна, *науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем правового забезпечення діяльності поліції та протидії злочинності навчально-наукового інституту № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ КРІЗЬ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦІЙНИХ І КОНВЕНЦІЙНИХ НОРМ

У статті 21 Конституції України проголошено невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини, що відповідає міжнародним і європейським правовим стандартам у сфері їх захисту. Кожна людина має свій особистий світогляд і ставлення до проголошених цінностей, а сучасні правовідносини між особами, групами, спільнотами в суспільстві мають різноманітний характер. Підтвердженням цього є філософсько-історичний постулат про те, що свобода людини завершується там, де починаються права іншої людини. Саме такий зміст відображено у ст. 23 Конституції України, яка встановлює: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [1]. Таким чином, держава, проголосивши й задекларувавши загальновизнані людські цінності, повинна забезпечити їх захист.

Проблематика забезпечення права на захист у кримінальному процесі перебуває у фокусі постійного дослідження в розрізі різних її аспектів – від історичних витоків до його реалізації на окремих стадіях кримінального провадження. Таке фундаментальне значення забезпечення цього права зумовлене пріоритетністю верховенства права та законності як гарантованих принципів, закріплених у загальновизнаних міжнародних правових актах, Конституції України та Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України).

Аналіз наукової періодики свідчить про те, що під час тлумачення поняття «засади кримінального провадження» значна частина правників вказує на їх регуляторну спрямованість у діяльності органів та посадових осіб, які

здійснюють кримінальне провадження, або ж сторін кримінального провадження. На наше переконання, їхня регуляторна спрямованість поширюється на кожну особу, яка бере участь у кримінальному провадженні, незалежно від її належності до тієї чи іншої сторони. Адже в умовах змагального процесу ефективна реалізація засад набуває особливого значення, оскільки законодавець чітко передбачив, що «зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження» (ч. 1 ст. 7 КПК України) [2]. Таким чином, їхня дія поширюється на кожну стадію кримінального процесу, а всі суб'єкти мають неухильно враховувати їх під час проведення процесуальних дій та ухвалення рішень. Отже, усі учасники повинні чітко усвідомлювати той факт, що недотримання засад кримінального провадження, залежно від їхнього характеру і змісту, спричиняє визнання відповідної процесуальної дії або рішення незаконними, а зібраних у такий спосіб доказів – недопустимими. Нового оберту це питання набуло з часу введення до КПК України такого учасника кримінального провадження, як «інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування...» (п. 16-1 ч. 1 ст. 3 КПК України); наділення учасників обшуку правом користуватися правничою допомогою адвоката; появи можливості здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*), під час якого сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання їхніх прав, зокрема й права на захист.

Як бачимо, намагаючись максимально наблизити національне законодавство до Конституції України та європейських правових стандартів, законодавець запровадив низку нових засад кримінального провадження, серед яких і забезпечення права на захист, зміст якого викладений у положеннях ст. 20 КПК України. Отже, одностайне розуміння захисту у кримінальному провадженні має важливе значення. По-перше, воно відображає одну із функцій кримінального процесу (функція захисту); по-друге, є загальною засадою кримінального провадження (забезпечення права на захист); по-третє, виступає як сторона кримінального провадження (сторона захисту). Однак у правозастосовній діяльності продовжують існувати стереотипи, зорієнтовані на другорядне ставлення до сторони захисту, що призводить до неповноцінної реалізації учасниками кримінального провадження своїх прав, свобод і законних інтересів. Насправді порушена проблема є більш широкою і складною, що зумовлює необхідність у концептуальній зміні підходів до її вирішення, перегляді наукових поглядів і загалом парадигми у правозастосовній діяльності.

Комплексний аналіз положень п. 19 ч. 1 ст. 3, ст. 20, п. 2 ч. 1 ст. 581 КПК України, п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» свідчить про їхню неузгодженість та суперечливість. По-перше, це стосується неузгодженості щодо кола учасників кримінального провадження, яким забезпечується право на захист. По-друге, доволі загальним вбачається тлумачення самого змісту засади забезпечення права на захист, що не сприяє

якісному її розумінню. Насамперед необхідно акцентувати увагу на тому, що ст. 20 КПК України має назву «Забезпечення права на захист», але, аналізуючи зміст її положень, доходимо висновку, що це право забезпечується підозрюваному, обвинуваченому, виправданому та засудженому. Тим часом логіко-конструктивний аналіз положень статей 45, 52, 490, 499, 507, 581 КПК України вказує на те, що захист також гарантується особі, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, а також особі, щодо якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію).

Загалом, на нашу думку, законодавець не надто вдало розкрив сутність змісту права на захист, оскільки в положеннях ст. 20 КПК України перелічено окремі права підозрюваного, обвинуваченого, які й без того закріплені у ст. 42 Кодексу. При цьому трактування поняття «право на захист» не закріплено на законодавчому рівні, що не дозволяє повною мірою визначити його та використовувати у правозастосовній діяльності.

Розвиток права на захист у кримінальному судочинстві перебуває в нерозривному зв’язку з правовим інститутом адвокатури, призначення якого протягом тривалого часу залишається незмінним. Вона полягає, зокрема, у захисті прав, свобод та законних інтересів усіх осіб, сприянні здійсненню судочинства, а також забезпеченні верховенства права та законності у кримінальному провадженні. Проте доцільно акцентувати увагу на тому, що поняття «захисник» та «забезпечення (здійснення) захисту у кримінальному провадженні» не є абсолютно тотожним. Так, захисник як учасник кримінального провадження залучається, якщо особа набула статусу підозрюваного. Своєю чергою, захист прав, свобод та законних інтересів від необґрунтованого кримінального переслідування з боку сторони обвинувачення може реалізовуватися задовго до офіційного повідомлення про підозру. Переконливим свідченням цього є участь адвоката на підставі договору про надання правничої допомоги під час затримання особи в порядку ст. 208 КПК України і до оголошення цій особі повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що право на захист у кримінальному процесі України є основоположним, природним правом людини та загальновизнаним принципом міжнародного права (підп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), одним з основних конституційних прав людини та громадянина (статті 59, 63 Конституції України), загальною засадою кримінального судочинства (п. 5 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 20 КПК України), а також важливою гарантією досягнення завдань кримінального провадження, закріплених законодавцем у положеннях ст. 2 КПК України.

Резюмуючи, можна констатувати, що захист – це процесуальна діяльність, яка здійснюється в порядку і випадках, передбачених КПК України. Він виникає у зв’язку з порушенням або незаконним обмеженням прав, свобод та законних

інтересів особи, тому притаманний всім учасникам кримінального процесу, а не лише підозрюваному, обвинуваченому. Захист становить сукупність процесуальних дій і заходів, за допомогою яких особа може реалізувати надані їй права, а також відстоювати свої законні інтереси самостійно або через реалізацію права на правничу допомогу, зокрема й безоплатну. Право на захист є невід'ємним структурним елементом інституту сприяння захисту. Останній, своєю чергою, охоплює сукупність кримінальних процесуальних норм, що наділяють сторону захисту винятковими правами та встановлюють обов'язки суб'єктів владних повноважень вчиняти процесуальні дії в інтересах захисту. Норми, що входять до інституту сприяння захисту, мають комплексний характер, оскільки вони формуються і розвиваються на основі норм інших інститутів кримінального процесуального права. Насамперед, йдеться про міжгалузевий характер цього інституту, адже окрім норм КПК України процедурні аспекти, механізми та відповідні гарантії забезпечення права на захист передбачені Законами України «Про безоплатну правничу допомогу» та «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР)України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Адаскалиця Костянтин Костянтинович,
адвокат Національної асоціації адвокатів України, доктор філософії у галузі права

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ІЗ ПРАВОВИМ ПРОСТОРОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Сучасний етап розвитку правової системи України ознаменований стратегічним курсом на набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Цей вектор, закріплений на рівні Преамбули Конституції України, вимагає організованої, системної та концептуальної перебудови всіх галузей вітчизняного права. Особливе місце у цьому процесі посідає процесуальне право, оскільки саме через процесуальні інструменти забезпечується реалізація, захист та відновлення матеріальних прав. Гармонізація вітчизняного процесуального права із європейським правовим простором у цьому контексті означає не лише механічне запозичення іноземних норм, а й глибоку трансформацію